

R E C E N Z J A

PRACY DOKTORSKIEJ MGR ANNY AGATY MARTIKAINEN
INSTYTUT ROZWOJU WSI I ROLNICTWA PAN W WARSZAWIE
**Influence of the Common Agricultural Policy on the resilience
of farming systems in Poland**
(Oddziaływanie Wspólnej Polityki Rolnej na odporność systemów rolniczych w Polsce)

Recenzowana praca doktorska mgr Anny Agaty Martikainen została napisana pod kierunkiem prof. PAN, dr hab. Katarzyny Zawalińskiej w Instytucie Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN w Warszawie. Rozprawę doktorską przygotowano w jęz. angielskim, w oparciu o badania z zastosowaniem nowego narzędzia oceny odporności systemów rolniczych (ResAT – *Resilience Assessment Tool*). Opracowanie dotyczy oceny oddziaływania Wspólnej Polityki Rolnej (*Common Agricultural Policy*) na odporność systemów rolniczych w Polsce. Biorąc pod uwagę przedmiot badania (systemy rolnicze w Polsce) oraz zakres merytoryczny pracy doktorskiej (znaczenie WPR dla zmian w rolnictwie, odporność systemów rolniczych na oddziaływania czynników wewnętrznych (strukturalnych) i zewnętrznych) to sformułowany przez Doktorantkę temat pracy mieści się w zakresie dyscypliny ekonomia i finanse. Recenzję przygotowano w związku z uchwałą nr 8/2022 Rady Naukowej Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk z dnia 19 października 2022 r. w sprawie wyznaczenia recenzentów w przewodzie doktorskim mgr Anny Martikainen oraz w nawiązaniu do pisma Zastępcy Dyrektora ds. Naukowych z dnia 24 października 2022 r. w tej sprawie. Uwzględniono także przepisy wynikające z *Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki* z dnia 14 marca 2003 r. (Dz.U. nr 65, poz. 595 z późn. zm.), w związku z art. 179 ust. 1 *Ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. oraz przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o Szkolnictwie Wyższym i Nauce* (Dz.U. z 2018 r. poz. 1669).

W recenzji odnoszę się do kwestii merytorycznych i metodologicznych pracy oraz formułuję ocenę ogólnej wiedzy Doktorantki kończąc wnioskami co do dopuszczenia mgr

Anny Agaty Martikainen do dalszych czynności związanych z uzyskaniem stopnia doktora nauk w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie ekonomia i finanse.

1. Podstawowe dane o osobie recenzowanej

Mgr Anna Agata Martikainen, po maturze w klasie społeczno-ekonomicznej w 2005 r., uzyskała licencjat w dziedzinie turystyki i rekreacji w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego na Międzywydziałowym Studium Turystyki i Rekreacji. Natomiast tytuł magistra w zakresie gospodarki przestrzennej na Uniwersytecie Warszawskim, w Instytucie Ameryk i Europy i jego Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych EUROREG, w 2010 r. Po kolejnych pięciu latach studiów na Wydziale Psychologii tegoż uniwersytetu, w 2015 r. uzyskała tytuł magistra psychologii. Od października 2015 r. podjęłaienne studia doktoranckie w Kolegium Ekonomiczno-Społecznym SGH w Warszawie. Niejako „po drodze” pracowała jako koordynatorka portalu (Centrum Studiów Polska-Azja (2012), koordynatorka praktyk i wolontariatu w Fundacji TUS (2012-2013), a od 2014 r. – jako specjalistka w Wydziale Analiz Demograficzno-Społecznych i Rynku Pracy Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie i koordynatorka projektu w Centrum Edukacji Obywatelskiej (2014). Później była stażystką w Departamencie Planowania i Strategii WYG International Sp. z o.o. (2014). Od sierpnia 2014 do grudnia 2015 zajmowała stanowisko ds. oceny i wdrażania projektów pomocy zagranicznej w Ministerstwie Infrastruktury i Rozwoju, w Wydziale Wdrażania Programów Pomocy Zagranicznej Departamentu Programów Pomocowych. Jej zainteresowania zawodowe i naukowo-badawcze obejmowały m. in. rozwój regionalny, politykę regionalną i strukturalną, Wspólnotową Politykę Rolną (WPR), politykę innowacji, Odpowiedzialne Badania i Innowacje (RRI) oraz ocenę programów UE. Znalazły one kontynuację i konkretyzację w podjętym temacie pracy doktorskiej.

Od 2015 r. pracuje jako asystentka naukowa w Instytucie Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN w Warszawie, gdzie zajmuje się tematyką podobną do wcześniej realizowanych zadań, w większym tylko stopniu obejmującą problemy rozwoju obszarów wiejskich w Polsce.

2. Ocena merytoryczna pracy

a. Trafność podjętej problematyki badawczej i jej oryginalność

Gospodarka rolna i funkcjonowania rolnictwa - w kategorii rozwoju obszarów wiejskich i szerzej, gospodarek poszczególnych krajów, a także struktur ponadnarodowych, takich jak

Unia Europejska – była i ciągle jest przedmiotem szczególnego zainteresowania, zarówno środowisk polityczno-gospodarczych jak i naukowych. Stąd formułowane i wprowadzane w życie programy rozwoju i polityki odnoszące się do rolnictwa i wsi są składową działań praktycznych oraz przedsięwzięć oceniających ich oddziaływanie i umożliwiających różnego rodzaju zmiany. Do najważniejszych kwestii, odnoszących się do kształtu kolejnych „emanacji” Wspólnotowej Polityki Rolnej, należą zagadnienia zarządzania ryzykiem i formułowania ocen odporności (ang. *resilience*)¹ rolnictwa w kolejnych okresach programowania (tu po 2020 roku). Prowadzone od kilku dekad prace (w tym badania) nad zreformowaniem tej polityki wymagają również podjęcia dyskusji nad zakresem jej wsparcia w sferze podnoszenia odporności² systemów rolniczych. Chodzi nie tylko o aspekt finansowy, ale także o kreowanie impulsów zachęcających do podejmowania ukierunkowanych działań oraz dostarczanie wiedzy. W recenzowanej pracy Europejskie systemy rolnicze (dalej SR) zdefiniowano jako układy „łączące gospodarstwa z innymi podmiotami, na które te gospodarstwa mają wpływ i *vice versa*”. Chodzi o wzajemne zależności (sprzężenia zwrotne, *feedback*) składowych SR, które stoją „obecnie w obliczu szerokiego zakresu zagrożeń i wyzwań, mających zwłaszcza charakter ekonomiczny, środowiskowy, społeczny i instytucjonalny”. Te zewnętrzne presje (ja dodałbym do nich również uwarunkowania wewnętrzne, endogeniczne, które analogicznie mogą przybierać formy nacisków o różnej sile) w sposób ciągły zmieniają kontekst działania systemów rolniczych (SR) i czynią je bardziej wrażliwymi (*more vulnerable*) na ich często łączne, w różnych konfiguracjach, oddziaływanie (*interaction in various configurations*).

Doktorantka założyła wstępnie, że naciski, presje i zakłócenia mają szeroki zakres wpływu na systemy rolnicze (SR), co prowadzi do stwierdzenia, że poprawa ich odporności wymaga różnych rodzajów pomocy, skierowanych do gospodarstw rolnych i systemów rolniczych, a także konieczne jest wsparcie zarządzanie ich odpornością.

Systemy rolnicze (SR) muszą mieć równocześnie zdolność reagowania na różne zakłócenia oraz umiejętność utrzymania swoich istotnych funkcji. Wśród składowych systemów rolniczych wskazać można produkcję rolną, tworzenie miejsc pracy i generowanie

¹ Kwestia badań nad „odpornością” (*resilience*) systemów gospodarczych, społecznych, kulturowych i przestrzennych ma bardzo szeroki kontekst i podejmowana jest na gruncie wielu dziedzin nauki. W recenzowanej pracy przedstawiono to szerokie tło badawcze i skonkretyzowano przedmiot i zakres prowadzonej analizy.

² Sformułowanie „odporność” jest używane w recenzowanej pracy i w licznych opracowaniach naukowych, badawczych i eksperckich w bardzo szerokim kontekście – oznacza ono również „sprężystość” (możliwość odpowiedniej reakcji), „elastyczność” (dostosowanie się) i „wytrzymałość” (nie poddawanie się negatywnym oddziaływanom) analizowanych systemów.

dochodów, utrzymanie obszarów wiejskich, funkcjonowanie ekosystemu usług i podtrzymywanie bioróżnorodności. Są to zagadnienia wymagające uwagi i odpowiedzi na pytanie, czy funkcjonujący aktualnie i planowany, przyszły format Wspólnotowej Polityki Rolnej oraz jej relacje z innymi politykami europejskimi umożliwiają realne wspieranie odporności systemów rolniczych.

Podjęty w pracy temat jest ważny zarówno w sensie prowadzonych od dłuższego czasu działań związanych z ewolucją wspólnotowej polityki rolnej, jak i w ujęciu naukowym, podejmuje bowiem zagadnienie o wielu, często nie do końca rozpoznanych uwarunkowaniach (szczególnie w kontekście wzajemnych zależności), które może uzyskać nowe, otrzymane na gruncie badań naukowych wyjaśnienie. Dysertację cechuje zarówno trafność wyboru tematu jak i oryginalność problematyki badawczej stanowiącej przedmiot pracy.

b. Uzyskane rezultaty i ich znaczenie dla nauki i praktyki

Podnoszone w wielu publikacjach charakterystyki działań zmierzających do poprawy odporności systemów rolniczych (SR) sugerują, że łączą się one z różnymi rodzajami pomocy dla gospodarstw rolnych i całych systemów rolniczych, ale głównie polegają na wspieraniu ich zarządzania odpornością. Dużą część rozważań oparto na pogłębionej analizie dostępnych opracowań problematyki zarządzania odpornością w polityce wspierania rozwoju systemów rolniczych (dokumenty Komisji Europejskiej) oraz szerokiej literaturze przedmiotu (głównie zagranicznej). W mojej opinii rozprawa stanowi znaczący wkład do literatury naukowej z dziedziny ekonomii (i finansów), bowiem podejmuje próbę (udaną) uzasadnienia i oceny wpływu przyjmowanych polityk Unii Europejskiej (w tym WPR) na odporność polskich systemów rolniczych.

Doktorantka na podstawie szerokich studiów literaturowych (ponad 280 wykorzystanych w pracy pozycji literaturowych, przeważająco zagranicznych, angielskojęzycznych) definiuje „odporność” jako „umiejętność systemu do zachowania swoich funkcji w obliczu coraz bardziej złożonych i narastających wstrząsów i wyzwań”. Jej oryginalne badanie pozwala zweryfikować przydatność, zaproponowanej w pracy, dynamicznej koncepcji odporności - do formułowania ocen planowania (weryfikacja celów) oraz opiniowania działań realizacyjnych (instrumenty) w ramach polityk publicznych. W takim sensie praca doktorska charakteryzuje się istotnym wkładem w praktykę działań związanych z implementacją polityk rolnych UE oraz szerzej działań spójnościowych UE (*cohesion policies*).

Nowością, przynajmniej w polskim środowisku naukowym, jest sformułowanie teoretycznych ram do opisu odporności systemów rolnych oraz zastosowanie do analizy zagadnień związanych z ich odpornością metod badawczych wywodzących się z badań środowiskowych, ale twórczo rozszerzonych o zagadnienia ekonomiczne. Wcześniej prowadzone badania nad odpornością systemów rolnych odnosiły się głównie do poziomu gospodarstw rolnych i koncentrowały się na strategiach rolników formułujących odpowiedzi na identyfikowane wstrząsy i wyzwania oraz odpowiedzi na nie. Zastosowana w pracy metoda ResAT (*Resilience Assessment Tool - Narzędzie do Oceny Odporności*) jest nowym narzędziem do badania odporności w odniesieniu do systemów rolniczych. Metoda ResAT nie była wcześniej wykorzystywana do badania Wspólnotowej Polityki Rolnej w Polsce.

c. Poprawność formalno-językowa, stylistyczna i interpunkcyjna

Praca została napisana w jęz. angielskim i (na tyle, na ile jestem w stanie to ocenić) - zarówno pod względem formalno-językowym jak i interpunkcyjnym, nie budzi większych zastrzeżeń. Nieco wątpliwości mam w odniesieniu do kwestii stylistycznych – w kilku miejscach zauważyłem powtórzenia (m. in. kolejne akapity zaczynają się od takich samych sformułowań: np. s. 55 „According to Anderies et al...”) lub drobne nieścisłości (np. s. 67, ryc. 5: tekst sugeruje, że badanie było realizowane w 12 krokach, natomiast w zamieszczonej rycinie wskazuje się tylko 11 kroków).

Ogólnie biorąc jednak, całość pracy jest starannie przygotowana zarówno pod względem technicznym, jak i w sensie redakcyjnym, jej treść jest czytelna i w pełni zrozumiała.

3. Ocena metodologiczna pracy

a. Dobór literatury i umiejętność korzystania ze źródeł

Jak już wspomniano, w pracy wykorzystano ponad 280 opublikowanych tekstów (monografii, artykułów, raportów, dokumentów politycznych, ekspertyz), przeważająco pochodzących z zagranicy (tylko 20% powoływanych prac to opracowania krajowe). Praktycznie w każdym rozdziale przywoływane opracowania są, bądź wsparciem dla prowadzonego wywodu, bądź przedmiotem, krytycznej analizy. Doktorantka wykazała się umiejętnością twórczego korzystania z materiałów źródłowych (np. s. 73, wybór dokumentów UE do analizy pod kątem ich treści odnoszącej się do kwestii ułatwiania lub utrudniania tworzenia odporności systemów rolnych), artykułów krajowych i zagranicznych odnoszących

się do każdorazowo rozważanych kwestii, wreszcie pozycji zwartych (monografii) umożliwiających najczęściej komparatystykę w zakresie terminów, definicji i formułowanych opinii, a także pytań badawczych czy weryfikowanych hipotez.

W tym zakresie recenzowaną pracę doktorską oceniam bardzo wysoko.

b. Poprawność formułowania problemów i hipotez (założeń badawczych)

Głównym celem podjętego badania jest ocena wpływu Wspólnotowej Polityki Rolnej na odporność polskich systemów rolniczych ze względu na podtrzymanie ich stabilności, adaptacyjności i zdolności do transformacji. Przedmiotem analizy był wybrany w sensie branżowym i przestrzennym element systemu rolniczego - sektor owoców i warzyw w woj. lubelskim.

Osiągnięcie celu sprowadzono do sformułowania pięciu szczegółowych pytań badawczych – o główne wyzwania dla badanego systemu rolniczego (1), o reakcję aktorów w ramach systemu rolniczego na te wyzwania (2), o różnice w koncentracji na zdolnościach odpornościowych systemu pomiędzy celami i instrumentami polityki przez wdrażaniem WPR 2014-2020 (3), o mocne i słabe strony WPR 2014-2020 w Polsce w odniesieniu do odporności, zdolności adaptacyjnych i możliwości transformacji (4) i o najbardziej pożądaną przez zainteresowane strony zestaw polityk w różnych przyszłych scenariuszach dotyczących rolnictwa w UE (5). Jestem zdania, że najmniej klarowne jest w sumie pytanie trzecie, chociaż właściwie, sformułowanie odpowiedzi na to właśnie pytanie realizuje główny cel całej pracy.

Doktorantka założyła, że poprzez weryfikację dwóch hipotez badawczych (wyprowadzonych na podstawie rozpoznania stanu wiedzy naukowej w zakresie odporności systemów rolniczych w Polsce (*desk research*)) - zrealizowany będzie cel pracy. W pierwszej stwierdza, że „WPR intensywniej wspiera *resilience* (odporność) w polskich systemach rolniczych poprzez zapewnienie solidności, ale nie adaptacyjności i transformowalności”. W drugiej, że „Obecne wsparcie WPR dla adaptacyjności systemu uprawy owoców i warzyw powstrzymuje go przed zwiększaniem odporności”.

Pierwszą weryfikuje poprzez porównanie wsparcia WPR dla trzech zdolności odpornościowych: odporności, adaptacyjności i transformowalności za pomocą podejścia problemowego i techniki badawczej o nazwie *Resilience Assessment Tool* (ResAT). Badanie wykazało, że polityki europejskie w różnym stopniu wspomagają poszczególne wymiary odporności systemów rolniczych (co wydaje się być oczywiste), ale relatywnie najwyższe

wsparcie dotyczy stabilności, a najniższe na zdolności do transformacji (najmniej na perspektywę długoterminową i pogłębione uczenie się). Główny wniosek z analizy ResAT jest taki, że na poziomie instrumentów WPR jest bardziej skoncentrowana na stabilności niż na poziomie celów, gdzie istnieje większa równowaga między deklarowanym wsparciem stabilności i adaptacyjnością. W sumie, podejście *top-down* pozwoliło zweryfikować pierwszą hipotezę jako prawdziwą (WPR wspiera intensywniej odporność poprzez zapewnienie stabilności, a nie adaptacyjności i transformowalności w polskich systemach rolniczych).

Drugą hipotezę potwierdza poprzez ocenę, czy aktualne ramy WPR (2014-2020) skoncentrowane na wspieraniu adaptacyjności ograniczają interesariuszy w zwiększaniu odporności systemu w zakresie adaptacyjności. Do tego celu wykorzystuje analizę problemowego studium przypadku oraz podejście typu *bottom-up*, oparte na doświadczeniach interesariuszy. Omówione w rozdz. 4 wyniki przeprowadzonych wywiadów i warsztatów, wykazały, że w opinii interesariuszy wsparcie dla adaptacyjności systemów rolniczych jest niewystarczające, dlatego hipoteza druga została zweryfikowana pozytywnie. Uzyskane wyniki wskazują, że WPR zapewnia strategię zorientowaną na stabilność, która ma na celu „buforowanie napięć i zakłóceń” – nie jest dla mnie jednak jasne, co Doktorantka ma na myśli, stosując to sformułowanie. Adaptacyjność systemów rolniczych otrzymuje mniejsze wsparcie, a zdolność do transformacji jest pomijana. Wniosek, jaki z tego płynie, to postulat uwzględnienia w WPR szerszej i bardziej zintegrowanej strategii poprawy odporności systemów rolniczych, łączącej stabilność, adaptacyjność i zdolność do transformacji.

Podsumowując, Doktorantka wykazała się umiejętnością syntetycznego i poprawnego formułowania problemów i hipotez (założeń badawczych), co pozwoliło właściwie przeprowadzić zarówno procedurę określenia celu badania poprzez pytania badawcze jak i możliwe do zweryfikowania hipotezy.

c. Trafność doboru metod i narzędzi badawczych i umiejętność ich zastosowania

Część badawczą pracy poprzedzono szerokim i krytycznym omówieniem literatury przedmiotu, w tym sformułowano również uzasadnienie dla zaproponowanego podejścia praktycznego. W części empirycznej badania, które w przeważającej części miało charakter jakościowy, zastosowano analizę typu podejście odgórne i oddolne, przeanalizowano wpływ WPR na system uprawy owoców i warzyw. Techniki badawcze obejmowały ResAT,

wywiady pogłębione oraz warsztaty przeprowadzone z interesariuszami. Metoda ResAT umożliwia ocenę oddziaływania celów i instrumentów polityki rozwoju (tu prowadzonej przez UE) na odporność systemów rolniczych (w zakresie zachęty, możliwości, tolerancji lub ograniczeń), w jej trzech wymiarach: stabilności, adaptacyjności i zdolności do transformacji.

W dysertacji oparto się na opisywanej w przywoływanej przez Autorkę literaturze, teorii odporności, co uzasadniło podjęcie przez Nią badania, które miało zweryfikować przydatność zaproponowanej, dynamicznej koncepcji odporności do oceny polityk publicznych w zakresie planowania (cele) i realizacji (instrumenty) w odniesieniu do funkcjonowania systemów rolnych (SR).

Główną metodą badawczą zastosowaną w pracy jest nowe (na gruncie badań prowadzonych w Polsce) narzędzie do oceny odporności *Resilience Assessment Tool* (ResAT), które umożliwia analizę tego wpływu w kontekście jej trzech wyróżnionych wymiarów - stabilności (zdolność systemu do wytrzymywania presji i wstrząsów bez większych zmian w funkcjonowaniu systemu, m.in. dzięki wykorzystaniu oszczędności i strategii przetrwania), adaptacyjności (zdolność systemu do adaptacji w odpowiedzi na zmieniające się okoliczności i kontynuowania działalności według przyjętej wcześniej ścieżki rozwoju) i zdolności do transformacji (zdolność systemu do rozwijania lub włączania nowych elementów i procesów w stopniu zmieniającym logikę działania³). Wymiary odporności scharakteryzowano poprzez 12 cech głównych, a te z kolei stosunkowo szczegółowo zostały opisane w treści pracy (podrozdziały 4.1.1.- 4.1.3.).

Zastosowanie tzw. podejścia odgórnego pozwoliło na zbadanie polityki na poziomie celów i instrumentów, natomiast podejście oddolne umożliwiło ocenę efektów realizowanej polityki wraz z jej systemem relacji zwrotnych (zaspokajanie potrzeb systemu rolnego w ramach bieżącej polityki, sugestie zmian w polityce). Autorka nie tylko dokonała wyboru metod i technik badawczych, ale umiejętnie je zastosowała do przeprowadzenia procedury i osiągnięcia celów naukowych i praktycznych (rekomendacje) pracy.

Ogólnie biorąc zastosowane podejścia metodologiczne, wprawdzie przeważająco oparte na badaniach o charakterze jakościowym i ujęciach stosowanych w socjologii, poprzez wykorzystanie relatywnie nowego i oryginalnego narzędzia badawczego umożliwiają wyprowadzanie ocen odnoszących się do funkcjonowania i sprawności systemów ekonomicznych, systemów rolnych działających na obszarach wiejskich. W mojej opinii to

³ Opis poszczególnych wymiarów przytoczono za Autorką pracy doktorskiej.

trafnie i właściwie dobrane metody i narzędzia do osiągnięcia sformułowanego na wstępie pracy celu badawczego.

d. Prawidłowość układu pracy i struktury podziału treści

Doktorantka przedstawiła do oceny rozprawę składającą się z pięciu rozdziałów poprzedzonych obszernym *Wprowadzeniem (Introduction)*, w którym omówiła *Problem badawczy i przedmiot analizy (Research problem and scope of analysis)*, sformułowała *Pytania i hipotezy naukowe (Scientific questions and hypotheses)*, zaproponowała *Metody badawcze (Research method)* i przedstawiła *Strukturę dysertacji (Dissertation structure)*.

W rozdziale 1 *Teoria odporności i systemy rolnicze (Theory of resilience and farming systems)* omówiła *Definicje i koncepcje odporności (Resilience definitions and concepts)* oraz scharakteryzowała *Systemy rolnicze (Farming systems)* i zagadnienie *Odporności w systemach rolniczych (Resilience in farming systems)*. W rozdziale 2 poświęconym *Politykom dotyczącym odporności rolnictwa i systemów rolniczych (Policies regarding resilience of agriculture and farming systems)* przedstawiła *Ewolucję koncepcji wspólnej polityki rolnej ukierunkowanej na odporność (The evolution of the Common Agricultural Policy approach to resilience)* i *Podstawowe cechy polityk ukierunkowanych na odporność (Main characteristics of resilience policies)* zamykając część teoretyczną dysertacji.

W rozdziale 3. Autorka omawia *Metody badawcze i dane do analizy odporności (Research methods and data for resilience analysis)*, kolejno wskazując na zastosowane *Metody i dane w analizie top-down (Methods and data in the top-down analysis)* i *Narzędzia do oceny odporności (Resilience Assessment Tool)*, a także przedstawia sposoby *Badania interesariuszy (Stakeholder's proofing)*. W dalszej części omawia *Metody i dane w analizie bottom-up (Methods and data of the bottom-up analysis)*, wskazując na znaczenie *Badania źródeł (Desk research)* oraz .opisując *Wybór przypadków, ich identyfikację i sposób dotarcia do uczestników badania (Case selection, identifying and approaching participants)*. Przedstawia także procedurę *Przeprowadzanie wywiadów (Conducting interviews)*, ich *Kodowanie i analizę (Coding and analysis)*, a także *Organizację kontroli interesariuszy (Organization of stakeholder check)*. Część metodologiczną zamyka omówienie *Warsztatów dotyczących zaleceń w zakresie polityki WPR (Workshop on the CAP policy recommendations)* oraz uwarunkowań *Studium przypadku polskiego systemu uprawy owoców i warzyw w regionie lubelskim (Case study of the Polish fruit and vegetable farming system in the Lubelskie region)*.

Kolejny rozdział (4.) to omówienie *Wyników badań (Research results)*, na które składają się *Wyniki analizy dokumentów Wspólnotowej Polityki Rolnej na dwóch poziomach: celów i instrumentów (Results of analysis of the Common Agricultural Policy documents at two levels: goals and instruments)* w kontekście *Celów i instrumentów zapewniających odporność (Goals and instruments enabling robustness)*, *umożliwiających dostosowanie (Goals and instruments enabling adaptability)* i *zapewniających możliwość dostosowania się do zmian (Goals and instruments enabling transformability)*. Kolejne *Badanie interesariuszy (Stakeholder proofing)* poprzedza część *Podsumowującą wyniki analizy top-down (Summary of results of the top-down analysis)* oraz *Wyniki analizy oddolnej w świetle - opinii interesariuszy na temat wpływu Wspólnotowej Polityki Rolnej na odporność systemu rolnego (Results of the bottom-up analysis - stakeholders' views on the impact of the Common Agricultural Policy on the resilience of farming system)*. Część wynikową zamyka omówienie *Głównych wyzwań dla systemu rolnictwa (Main challenges for the farming system)* oraz przedstawienie *Strategii wzmocnienia odporności uczestników systemu (Resilience enhancing strategies of the actors within the system)* i *Oddziaływania polityk (The influence of policies)*. W tym rozdziale krótko oceniono znaczenie *Źródeł informacji i sieci (Resources and network)* oraz sformułowano *Wnioski z badania interesariuszy (Summary of stakeholder proofing)* ujęte syntetycznie na ryc. 15 i 16, a także dokonano *Identyfikacji mocnych i słabych stron polityk w aspekcie odporności (Identification of strengths and weaknesses of policies in terms of resilience)*. Podsumowaniem części badawczej jest podrozdział przedstawiający *Przyszłość Wspólnotowej Polityki Rolnej w świetle wyników warsztatów poświęconych rekomendacjom dla polityki (Future of the CAP – results of the workshop on policy recommendations)*, w którym sformułowano *Ogólne zalecenia dla polityki (Round 1: generic policy recommendations)*, *Rekomendacje dla Wspólnotowej Polityki Rolnej (Round 2: CAP policy recommendations)* oraz *Zalecenia w ramach dwóch scenariuszy (Round 3: recommendations under two scenarios)* podsumowane *Porównaniem różnych scenariuszy przyszłości (Comparison of different future scenarios)*.

Całość zamyka rozdział 5, w którym sformułowano *Wnioski i przyszłe pola badawcze (Conclusions and future areas of research)*. W sumie, układ pracy oraz jej struktura świadczą zarówno o przemyślanej konstrukcji całej treści oraz logicznym następstwie przedstawianych zagadnień.

Można też zauważyć, że Doktorantka wykazuje dużą zdolność do krytycznego myślenia, o czym świadczy sposób analizowania głównie jakościowych materiałów, uzyskanych podczas wielu etapów procedur badawczych. Nie budzi zastrzeżeń jakość

prowadzonego wywodu, a swobodne korzystanie z niezwykle bogatego materiału empirycznego, powstałego w wyniku rozbudowanych badań własnych, umożliwia wyprowadzenie ważnych, z naukowego punktu widzenia konkluzji (rozdział 5).

e. Uwagi i propozycje

W zasadzie nie doszukałem się żadnych poważniejszych błędów lub niesłusznym i niedokładnym stwierdzeń. Być może można by odwołać się do jeszcze kilku dalszych, stosunkowo nowych prac polskich badaczy, którzy zagadnienia odporności systemów gospodarczych lub przestrzennych analizują z innych niż Autorka pozycji (np. E. Strzelecka (2018). A. Drobniak (2012, 2013, 2015, 2017) i w odmiennym zakresie. Można o te kwestie rozszerzyć pracę przy ewentualnej jej publikacji.

4. Ocena ogólnej wiedzy Doktorantki

W recenzowanej pracy doktorskiej Doktorantka podjęła kwestię oceny szerokiego oddziaływania Wspólnotowej Polityki Rolnej na odporność systemów rolniczych w Polsce. Uzyskane za pomocą zastosowanej, nowatorskiej metody ResAT wyniki badań wskazują, że polityki europejskie w różnym stopniu wspomagają wyróżnione trzy wymiary odporności systemów rolniczych. Okazało się, że stosunkowo najwyższe wsparcie jest kierowane na stabilność (zwłaszcza ochronę status quo i zasobów buforowych (?)), natomiast najniższe na zdolność do transformacji (najmniej na perspektywę długoterminową i pogłębione uczenie się). Główny wniosek płynący z analizy ResAT jest taki, że na poziomie instrumentów Wspólnotowej Polityki Rolnej jest ona bardziej skoncentrowana na stabilności niż na poziomie celów, gdzie istnieje większa równowaga między deklarowanym wsparciem stabilności i adaptacyjności.

Wynikające zarówno z wywiadów, jak i warsztatów – ilustrujących przykład systemu uprawy owoców i warzyw w Polsce wnioski – uprawniają stwierdzenie Doktorantki, że WPR zapewnia strategię zorientowaną na stabilność, która ma na celu buforowanie napięć i zakłóceń (moim zdaniem niezbyt fortunate w kontekście pracy określenie – chyba chodzi o ich zmniejszanie, rozwiązywanie lub niwelowanie (?)). Natomiast adaptacyjność otrzymuje mniejsze wsparcie, a zdolność do transformacji jest pomijana. Wyprowadza także kilka uprawnionych postulatów: o politykach, które powinny uwzględniać szerszą i bardziej zintegrowaną strategię poprawy odporności systemów rolniczych, prowadzącą do

optymalnego połączenia stabilności, adaptacyjności i zdolności do transformacji, a także o równoważeniu i uzupełnianiu wsparcia finansowego wspomaganie opartego na wiedzy i zachętach, tak aby system rolniczy był samowystarczalny, a nie zależny od stałego dostarczania zasobów. Autorka uważa, że, niweluje to zachęty do rozwijania adaptacyjności i wytrzymuje transformację systemu.

Konkludując, poza kilkoma wskazanymi wyżej zastrzeżeniami, uważam, że przedstawiony przez Doktorantkę materiał badawczy, w sposób przemyślany i w miarę możliwości uporządkowany, uzasadnia sformułowane w końcowej części pracy wnioski ogólne (rozd. 4), będące wynikiem realizacji i osiągnięcia celów pracy oraz wynikające z weryfikacji tez badawczych pracy (rozd. 5).

W bardziej ogólnym ujęciu, przedłożona do oceny praca doktorska mgr Anny Agaty Martikainen (186 stron tekstu, nie licząc spisu wykorzystanej literatury i załączników) poświęcona sformułowaniu oceny oddziaływania wspólnotowej polityki rolnej na odporność systemów rolniczych w Polsce jest - w mojej opinii - dowodem na osiągnięcie przez Doktorantkę wystarczająco wysokiego poziomu wiedzy oraz świadczy o opanowaniu koniecznych umiejętności i technik badawczych do podejmowania i prowadzenia samodzielnych prac naukowych w zakresie ekonomii, a w szczególności ekonomiki rolnictwa i problematyki rozwoju obszarów wiejskich. Potwierdzają tę ocenę również Jej dotychczasowe publikacje naukowe.

5. Wniosek końcowy

Generalnie, najcenniejszą częścią przedstawionej do oceny **dysertacji doktorskiej** są te jej części, w których Doktorantka dokonuje samodzielnej oceny analizowanych zjawisk i wyprowadza uzasadnione naukowo wnioski, znajdujące oparcie we własnym postępowaniu badawczym. Są to - w mojej ocenie - przede wszystkim wywody odnoszące się w sposób dojrzały i krytyczny do założeń teoretycznych i przyjmowanych rozwiązań metodologicznych (rozd. 2 i rozdz.3) oraz części wnioskowe sformułowane w zakończeniu pracy (głównie rozdział 4).

Konkludując, stwierdzam, że **praca doktorska mgr Anny Agaty Martikainen spełnia wymogi stawiane tego rodzaju rozprawom naukowym przez przepisy obowiązującego prawa** w zakresie stopni

naukowych i tytułu naukowego⁴. Wnoszę zatem o jej przyjęcie przez Radę Naukową Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk w Warszawie i **dopuszczenie Doktorantki do dalszych czynności związanych z uzyskaniem stopnia doktora w dziedzinie nauk społecznych, w dyscyplinie ekonomia i finanse.**

Dysertacja mgr Anny Agaty Martikainen zawiera liczne wnioski odnoszące się zarówno do systemów rolniczych w Polsce jak i oceniające przydatność dla celów praktycznych zaproponowanych metod. Sformułowano także istotne zalecenia dla praktyki oraz polityk lokalnych i regionalnych. W mojej opinii uzasadnia to wyróżnienie recenzowanej pracy.

(Krystian Heffner)

⁴ Przepisy wynikające z *Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki* z dnia 14 marca 2003 r. (Dz.U. nr 65, poz. 595 z późn. zm.), w związku z art. 179 ust. 1 *Ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o Szkolnictwie Wyższym i Nauce* (Dz.U. z 2018 r. poz. 1669).